

Є. Харьковщенко

ДУХОВНІ ЦІННОСТІ У СУЧАСНІЙ ПРАВОСЛАВНО-БОГОСЛОВСЬКІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ.

Постановка проблеми. Оцінюючи стан сучасного православного богослов'я, слід відмітити, що воно має значний вплив на розвиток релігійної інтерпретації духовних цінностей. Вагомість богослов'я як чинника церковного духовного авторитету зумовлюється релігійно-філософською доктриною софіології, розробленої на початку ХХ ст. фундаторами «філософії вседності», витоків корені якої містяться у києвохристиянській духовній традиції і українській «філософії серця». Водночас останні десятиріччя виявили ряд фактів, а саме – протистояння традиціоналізму і реформаторства, що засвідчує симптоми кризових процесів у православному богослов'ї. Ситуація останніх років ускладнилася ще й тим, що ці внутрішні процеси наштовхнулися на проблеми, пов'язані з виникненням незалежних держав і, відповідно, прагнучих незалежності від Московської патріархії церков. До того ж існують прогнози про те, якщо в сучасному православному богослов'ї не відбудуться зміни, подібні до «аджорнаменто» в католицизмі, якщо православне богослов'я не мобілізує внутрішні сили для вирішення проблем адаптації до сучасності, то за два-три покоління воно зайде в глухий кут [1; 294]. Тому весь комплекс сучасного православно-богословського потенціалу має бути спрямованим на позитивне входження церкви в суспільне життя, на підняття духовності і моральності в суспільстві, на зростання її ролі як однієї з найважливіших інституцій, що виведе з системної духовної кризи сучасну людину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ролі православної церкви в духовному розвитку сучасного суспільства є предметом дослідження багатьох науковців. Зокрема, цим питанням присвячено роботи вчених Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України (А. Колодний, О. Саган, Л. Філіпович, П. Яроцький). Однак дослідження ролі софіології в сучасній релігійній інтерпретації духовних цінностей потребує подальших штудій.

Цілі статті. Показати роль софійної традиції в християнстві в сучасній православно-богословській аксіології.

Виклад основного матеріалу. У сучасному православному богослов'ї розроблено складну, еклектичну і метафізичну систему релігійної інтерпретації духовних цінностей, що покликана „не просто зберігати безцінний скарб православ'я в звичних і дорогих серцю традиційних формах, а й ... розширити рамки деяких звичних, але не стосовних сутності віри уявлень” [2; 58].

Першою цінністю, вищим благом в ній є Бог, який вважається абсолютною цінністю і недосяжним для віруючого ідеалом. Сучасний богослов відмічає: „духовна досконалість це постійна, протягом всього життя, хвала Богу” [3; 11]. Вона спирається на людину „багату релігійним досвідом”, тобто людину духовну. В цьому ототожненні реалізується провідний напрямок сучасного православного богослов'я – тлумачення релігії, як сфери духовних, ціннісних потреб і орієнтацій людини, насамперед, моральних і емоційно-естетичних. Духовність, як така, ототожнюється з релігійністю, а сенсом життя віруючої людини стають „кінцеві цілі” і „вищі цінності”.

Христос дав людству те істинне світосприйняття і духовні цінності, якими людина повинна керуватися в своєму житті. Характеризуючи це світосприйняття і визначені ним цінності, теоретики православ'я вказують, що „християнство, як і інші релігії, стверджує первинність духовного начала, – і не тільки в бутті, а й в усіх виявах життя” [4; 60]. У зв'язку з цим підкреслюється, що питання про первинність матерії чи духу покликане підкреслити пріоритет духовно-релігійних цінностей, що реалізуються у богослов'ї. Говорячи про значимість богослов'я, один з авторитетніших православних мислителів ХХ ст. софіолог П. Флоренський підкреслював, що філософія сама по собі не має жодної цінності, а набуває її лише перетворюючись на богослов'я, як вказуючий перст на Христа і життя в Христі. В самому ж богослов'ї підкреслюється особливе значення емоційного моменту сприйняття Бога, що існує на психологічному рівні людини. Він спрощує релігійне тлумачення дійсних людських цінностей, сенсу життя, в доказ того, що тільки Бог дає можливість людині очиститися від гріхів і стати „духовною” особистістю.

Практичну реалізацію здійснення такої можливості покликана забезпечити, на думку сучасних православних богословів, друга і третя групи цінностей: „потойбічні цінності” – царство Боже, безсмертя душі, рай, які виступають метою для віруючих, а також цінності, що функціонують у земному житті. До них відносять цінність самої релігії, церкви, віру в надприродне, релігійні настанови, обряди тощо, які проголошуються способами досягнення „небесного буття”.

Найбільша увага в сучасному православ'ї приділяється переосмисленню поняття „Царство Боже”. Якщо в традиційному богослов'ї воно поширюється лише на потойбічний світ, то в софійній традиції європейської філософської та релігійної творчості, що розроблялася ще за дохристиянських часів Платоном і відбилася в працях видатних теоретиків християнства – Отців церкви, до нього входить і земне життя. „Царство Боже”, – підкреслює в душі софіології сучасний богослов, – знаходиться тут – на землі, простягається на небо” [5; 13]. Однак це „царство Боже” функціонує, живе не за законами і ідеалами земного світу, а за іншими законами – „законами Христа”. Для євангельського „Царства Божого” не є важливими ні політичний устрій, ні соціально-економічні відносини. Тому, допустивши софійну інтерпретацію релігійних цінностей, богослови одночасно проголошують у душі православної ортодоксії, що вони є незалежними від будь-яких зовнішніх, матеріальних умов, суспільних відносин і структур.

Сучасні теоретики православ'я підкреслюють, що „духовна реальність” „Царства Божого” принципово відрізняється від реальності світу, доступного науковому аналізу, і тому наукове світосприйняття ніколи не зможе стати критерієм „релігійної істини”.

Даючи характеристику спільній спрямованості й змістовності цього процесу, П. Флоренський писав, що все „пов'язане із нарочитими дарами Духа Святого, не підлягає баченню науки. Натхнення, творчість, свобода, подвиг, краса, цінність плоті, релігія і блага іншого відчуються лише неясно, зрідка описуються, устанавлюються в своїй наявності, але стоять поза методами і засобами наукового дослідження” [6; 120].

Згідно з поглядами П. Флоренського сучасні богослови констатують, що жодні природні зусилля людини не вводять її в „духовне благодатне життя”. Цьому спонукає тільки „церковність”, що зумовлює нерозривний зв'язок християнина з православною церквою та її обрядами. Тому, якщо людина не хрещена, заявляють діячі православ'я, в неї немає жодних шансів „увійти в буття Царства Божого”, залучитися до духовних цінностей християнської культури.

У період своєї сучасної еволюції теоретики православ'я все більш підкреслюють містичний характер духовних цінностей „царства Божого”. Більш того, констатується: „Відвертість Божа вказує єдину ціль людського життя – блаженне богоспівкування” [7; 58].

У той же час, сучасне православ'я вимушене враховувати вплив на віруючих духовних цінностей суспільства, які не можуть не стимулювати людського розвитку, пробуджувати їх думки, гуманно

впливати на їх поведінку. Ось чому сучасна православна церква схвально відноситься до досягнень у галузі духовної культури і закликає віруючих: „Любіть все прекрасне: людину, природу, тварин, музику, книгу... Прикрашайте себе знаннями, доброю поведінкою, культурою” [8; 18].

Підкреслимо, що з наукової точки зору справжні духовні цінності „створювались як втілення творчого генія людини, як результат внутрішньої духовно-моральної і естетичної переробки живих вражень від оточуючої соціальної і природної реальності, її краси і потворності, гармонії і дисгармонії, добра і зла” [9; 34].

На цьому фоні до найбільш крайніх положень у сучасному православ'ї можна віднести трактування повного торжества „Царства Божого”, яке настає лише в результаті есхатологічного перевороту. Вчення про кінець світу показує, що метою промисла Божого є не щастя людини, не тріумф справедливості, а „влаштування його спасіння”. Тому спроби обмежити завдання віруючих тільки земною активністю, спрямованою на розвиток суспільства, на думку богословів і священнослужителів, не можуть бути прийняті „чадами православ'я”, їм близька думка П. Флоренського, який зводив головну активність людини до „бачення Духа Святого”, котре за допомогою проміжної інстанції між „Троїстою єдністю” і світом – Софії, „дало б повну духовність, повне обоження усілякої тварі, звершення просвітління. Тоді б закінчилася історія; тоді здійснилася б повнота строків; тоді б у всьому світі часу вже не було б” [10; 105]. Таким чином, в православному трактуванні „Царства Божого” природний історичний процес втрачає особливий зміст і сенс, всі події соціально-духовного життя набувають певного значення тільки тоді, коли служать лише трансцендентним завданням.

Особливе місце в християнському понятті „Царства Божого”, як вищої форми спілкування Бога і людини, посідає категорія „віри”. Релігійна віра, з точки зору богословів, – це вища духовна цінність, що функціонує в земному житті. У П. Флоренського віра трактується як „повна вольова перемога над тяжінням плоті, над коливаннями, що утримують від піднесення у височінь” [11; 57].

Православ'я сучасного періоду відмовилося від минулих трактувань віри як знання, насамперед, з метою рішучого відходу від можливості пізнання Бога. Розсудливо-формальна віра, на думку теоретиків православ'я, „замикається в рамках традиційно-формального ставлення до Бога і людей, зосереджуючись переважно в сфері міркування і розумових понять”. Тому така віра, хоча й властива багатьом християнам, не свідчить, на відміну від „духовностворюючої,

благодатної віри, про моральне зростання людини” [12; 58]. Навіть безпомилковий доказ істини, підкреслюють богослови, не може замінити живого переживання, інтуїції віри. Він призводить до роздвоєння власного „я” людини на внутрішнє і зовнішнє, що дозволяє трактувати роздвоєння світу на земний і небесний з неадекватними цінностями.

Небесний світ в очах віруючої людини володіє такою цінністю, заради якої можна жертвувати усіма благами земного життя. Тому блаженство в трансцендентному, потойбічному світі „Царства Божого” стає метою її життя, для досягнення якої є добрими усі засоби. Чуттєвим чином ця ціль реалізується в аскетизмі, чернецтві, в запереченні реального світу в усіх його проявах.

Слід відмітити, що софійне вчення відбилося своєрідними рисами на вітчизняному чернецтві. Інститут чернецтва і аскетизму ще з часів Київської Русі спрямовується не на зовнішній ефект, а супроти внутрішніх чуттєвих імпульсів, продиктованих людською природою. Києворуські стовпники, затворники, схимники, наприклад, стверджували нове розуміння суті людського буття, демонструючи торжество духу над тілом, сприяючи тим самим виробленню прагнення широких мас віруючих хоча б деякою мірою стримувати неконтрольовані розумом і сумлінням імпульси життя. [13; 161].

П. Флоренський, насамперед, вважав, що лише такий релігійний параметр як Софія, яка брала участь „у житті Трипостасного Божества”, визначає „духовність тварі, святість, чистоту і непорочність її і, врешті-решт, красу” [14; 58]. Його аскетичне обґрунтування духовного життя віруючої людини не можуть похитнути жодні „протиріччя розуму”, тому що „християнський аскетизм і безумовна оцінка тварі, девство і духоносність, бачення Премудрості Божої і любов до тіла, подвиг і пізнання абсолютної істини, віддалення від тлі і любов – антиномічні сторони одного й того ж самого духовного життя” [15; 156].

Сучасне православ'я також в душі софійної традиції визначає аскетизм і чернецтво. У їх відчуженості від світу і молитовній активності вбачається „ідеальний синтез поривання до Бога з активною любов'ю до людей” [16; 160].

Отже, ставши основою релігійного світосприйняття, віра за своїм статусом посідає серед духовних цінностей, що функціонують у земному житті, чільне місце. Через неї розв'язуються питання обґрунтування цінності самої релігії, аксіологія церкви, яку П. Флоренський визначав, як земне втілення Софії, інтерпретація релігійних настанов, обрядів тощо. У контексті дослідження духовних

цінностей у православно-богословській інтерпретації важливим питанням є і четверта група системи релігійних духовних цінностей, в якій дається визначення життєвих цінностей і життя. Зрозуміло, під неї також підводиться релігійне підґрунтя. Життєві цінності, вважають сучасні богослови, „є не умовними і відносними цінностями, лише історично засвоєними людством, а онтологічно, з самого початку, були надані людині і здійснені у Христі” [17; 58]. Як бачимо, з цієї точки зору, життєві цінності не формуються в процесі предметно-практичної діяльності людини, а є вічними і незмінними, визначеними Божественним Началом.

У П. Флоренського провідником такого Божественного Начала є Софія – „істинна краса людського ества, що оточує його в момент духовного підйому благоуханою хмарою і яскравим німбом, так що, залишаючись в світі, воно робиться надсвітливим” [18; 74].

Сучасні православні богослови не пов'язують так відверто „одухотворення” цінностей життя з Софією. Однак і вони розглядають їх не лише у „вертикальному” зв'язку людина - Бог, а й у „горизонтальному” – людина-людина, саме в якому, на думку П. Флоренського, Софія як „тварна Премудрість” здійснює контроль за „духовністю” особи. У наш час богословам властиві думки, в яких активно розглядаються основні життєві проблеми, осмислюються цінності життя, його зміст. І хоча релігійне вчення дає провіденційне тлумачення цього питання, однак його „переключення” на „горизонтальне” свідчить про те, що релігійні теоретики вимушені реагувати на ті глибинні соціально-духовні зміни, що характеризують сучасне життя суспільства, залучаючи до нього багатомільйонні маси людей – віруючих і невіруючих.

Саме у „горизонтальному” понятті цінностей життя і виразився зворот богослов'я до питань суспільного розвитку, пошук нових можливостей для обґрунтування, оновлення і укріплення всього релігійного комплексу. Подібний підхід припускає, з одного боку, наповнення цінностей життя ідеями соціального служіння, але, з іншого, – життєві цінності, і взагалі цінність життя, розглядаються як тимчасові. „Життя земне – це благодатна нива, на якій росте і визріває пшениця для життя вічного” [19; 157]. Тому події реального земного життя визначають майбутнє посмертне життя людини. Земне життя визначає життя майбутнє, бо „Царство Боже” створюється в душі людини, ще на землі” [20; 58].

Виходячи із цього положення, православне богослов'я намагається дати своє тлумачення всім духовним цінностям з точки зору зв'язку людини із потойбічним. Так, більшу частину норм і

понять світської моралі, а саме – добро, розум, совість, справедливість, відповідальність тощо, православ'я відносить до тієї „духовної цінності, яка належить не тільки цьому світу, а й вічності” [21; 42]. Зрозуміло, ніхто не заперечує проти виховання в людини вище перерахованих якостей, але слід підкреслити, що численні моральні настанови сучасних богословів і священнослужителів будуються таким чином, щоб „обґрунтувати” рішучий вплив релігії на різноманітні сфери морального життя людей, а значить, закріпити традиційні погляди церкви про її головну роль у справі морального оздоровлення суспільства. Подібні висновки не враховують, відмічають сучасні дослідники, того, що „якщо виключити світські етичні категорії, то змістом релігійної моралі залишаться поняття гріха, богопочитання, богоспількування, богохульства, іпостасі, відвертості, аду, раю, царства небесного, загробної винагороди і спасіння, страждання і смирення, знамення і молитви тощо, в багатьох випадках ті цінності, які в реальному житті виступають як антиподи дійсних цінностей” [22; 19].

Таким чином, в релігійній інтерпретації природи духовних цінностей реальне ціннісне ставлення людини до дійсності розглядається тільки як релігійне. При цьому погляди сучасних богословів непослідовні. З одного боку, відмічається вплив соціально-економічної структури суспільства на індивіда, а з другого – духовні цінності людського життя не залежать від соціального організму. Стверджується велике значення земного життя, але воно розглядається лише як засіб „подолати плотськість” і досягти „чистої духовності”. Відчуваючи це, сучасні богослови поясняють, що ця суперечність породжується перш за все тим, що людина не може бути самостійним творцем духовних цінностей, так як „все влаштовується тут, на землі, з волі Божої” [23; 58].

Ось чому спроби проведення в сучасному богослов'ї ідей соціальної творчості, „християнського служіння” суспільству є даниною реаліям сучасного світу. Теоретики православ'я добре розуміють, що спосіб життя сучасної людини веде до внутрішньої секуляризації, підриває релігійне світосприйняття з середини, приховує в собі загрозу раціоналізації релігійної аксіології.

Прагнучи нейтралізувати цю тенденцію, богослови вимушені відмовитися від минулої ворожнечі з софіологією, тому що вона тримається на ірраціонально-містичних принципах „безпосереднього відчуття Божества і недосяжності єднання з Ним” і, при цьому, в більш гнучкій, витонченій формі вирішуючи аксіологічні проблеми,

демонструє свою спроможність до різного роду філософсько-богословських „модуляцій”.

Отже потреба в софіологічному розумінні світу необхідна на сучасному етапі розвитку православ'я. Вона, за П. Флоренським, потрібна, з одного боку, для „єдиноістинного” трактування Бога, світу і людини, а з другого, для апології релігійної організації. Для цього доказу ним використовуються всі засоби, мобілізуються дані усіх наук, починаючи з математики і закінчуючи лінгвістикою. Православний філософ висуває тезу про те, що „церква необхідна у наш освічений вік для подолання відчуження і для єдності людської особистості, для організації її матеріального і духовного життя” [24; 134]. Підтримуючи його, представники сучасної церковної ієрархії на сторінках церковних видань і через інші засоби масової інформації все частіше звертаються до питань підняття духовності, необхідності боротьби з негативними явищами в суспільному житті, обґрунтовують непересічну роль в цьому процесі церкви як носія „системи православних духовних цінностей”.

Висновки. Отже в сучасній православній аксіології розробляється доктрина про своєрідну роль християнства в формуванні культурних і духовних цінностей людини третього тисячоліття, основу якої заклали на початку ХХ століття представники „філософії всеєдності”. Багато в чому це викликано як внутрішніми апологетичними процесами в самій православній церкві, так і зовнішніми чинниками, пов'язаними з кризою духовності і моралі в суспільстві. Тому в православно-богословських побудовах сьогодення простежується бажання посилити вплив церкви на віруючих, пов'язати її з моральним самовдосконаленням людини, довести необхідність поширення релігії як єдиного гаранта існування духовних цінностей.

Література:

1. История православной церкви в Украине. - К., 1997.
2. Журнал Московской патриархии. -, 1972. - №12.
3. Там само. - 1971.-№11, с.11.
4. Там само. - 1980. - №1, с.60.
5. Там само. - 1972. -№11, с.13.
6. Флоренский П.А. О духовной истине. Опыт православной теодицеи - М.,1913.
7. Журнал Московской патриархии. - 1972. - №12.
8. Там само. - 1975. - № 11, с.18
9. Зуев Ю.П. Социально-исторический процесс и критика его богословской интерпретации. - Москва, 1986.
10. Флоренский П.А. О духовной истине.
11. Там само, с.57.
12. Журнал Московской патриархии. - 1972. - №12.

- 13.
14. Див.: Горський В.С. Святі Київської Русі. - К., 1994.
15. Журнал Московской патриархии. - 1972. - №12.
16. Флоренский П.А. София // Богословский вестник. - 1 9 1 1 . - №5.
17. Там само, с.160.
18. Журнал Московской патриархии. - 1972. - №12.
19. Там само. - 1986. - №9, с.74
20. Флоренский П.А. София.
21. Журнал Московской патриархии. - 1972. - №12.
22. Там само. - 1985. - №9, с.42
23. Красников Н.П. Мораль без будущего. - Москва, 1984.
24. Журнал Московской патриархии. - 1972. - №12.
25. Флоренский П.А. Понятие церкви в священном писании: Догматико-экзегетические материалы по вопросу о церкви// Богословские труды. - Сб.12.

Анотація

У статті аналізуються окремі аспекти сучасної православно-богословської аксіології. Зокрема, розглядається роль соціологічного вчення П. Флоренського у релігійній інтерпретації духовних цінностей, їх ролі і значення у духовному житті людини і суспільства.

Аннотация

В статье анализируются отдельные аспекты современной православно-богословской аксиологии. В частности, рассматривается роль софиологического учения П. Флоренского в религиозной интерпретации духовных ценностей, их роли и значения в духовной жизни человека и общества.